

Illyés Gyula — Kodály Zoltánról

Kodály Zoltán születésének 90. évfordulójára az Újvidéki Rádió előadásorozatot indított. Ennek az ünnepi sorozatnak a bevezetőjeként hangzott el az az interjú, amelynek a szabadkai *Magyar Szó* közölte részleteit, s amelyben Illyés Gyula Kodály helyét mindenekelőtt a Duna menti népek testvériségét szolgáló legnagyobbak között jelöli ki.

„... a Duna-völgyi népek — állapítja meg Illyés Gyula — sokkal közelebb álltak műveltségileg egymáshoz akkor, amikor még nem írtak, amikor még a népdallal, a zenével, a mesével, a legendákkal érintkeztek” — s hozzáteszi: „Kodálynak és Bartóknak óriási érdeme, hogy ezt a testvériséget ismét föl tudták újítani...” E teljesítmény feltételeit kutatva szól Illyés az emberi természet általa vizsgálatának minősített körülményéről, amely lehetővé teszi, hogy az igazán kiemelkedő alkotó ember egyben a jellemnek is óriása legyen, olyan, amilyenek Kodályt ismerte Illyés Gyula: „Szerényebb, munkatudóbb, alázatosabb, feladatát jobban végző embert keveset tudnék felsorolni.” A nagy zeneszerző ifjúságára emlékezett, arra, hogy mint Debussy kedvelt tanítványa a legjobb esélyekkel indulhatott volna világsikerűnek ígérkező pályáján, „de ő Bartókkal együtt visszament a néphez, a népnek a zenéjét tanulmányozta, abból teremtetett óriási egységet”.

A legnagyobb élő magyar költő vallomásából megtudjuk: Kodálynak köszönheti azt a felismerést, hogy a zene „nem valami elzárt, kiváltságos, csak keveseknek megadatott élvezet”, hanem mindenki által elsajátítható, közös kincs. „Véletlenül olyan vidékről származom, Tolna megyének Ozora és Ürög közötti részéről, ahol, tudjuk, Bartók a legrégebb, legidősebb népdalokat gyűjtötte össze; ezeket én gyermekkoromban mind ismertem, de nem mertem énekelni őket, mert hisz a barátaim is szinte leintettek, félrevittem ugyanis a dallamot...” Illyés abban látja Kodály zenepedagógiájának lényegét, hogy felismerte: a zenéhez való nem-értés az analfabetizmussal egyenlő, a zene éppúgy elsajátítható, mint az írás-olvasás. „Arra törekedett, hogy egy egész népet megtanítsa énekelni, később azt mondta: az egész emberiséget szeretném megtanítani jól és szépen énekelni, mert az rögtön a jellemet is megváltoztatja.”

Illyés Gyula leszögezi a továbbiakban, hogy noha Bartókot „európaibbnak, nyugtalanabbnak, korszerűbbnek” tekintik, a maga részéről Kodályt érzi „szorgalmasabbnak, hívebbnek”. S nem annyira újszerűségével, mint inkább tudott dolgok kristálytisztaságával, végérvényes megfogalmazásával, szó szerint ide kívánczik Illyés Gyula válasza a riportternek arra a kérdésére, hogy hatott-e rá Kodály Zoltán munkássága:

„Ha valaki nagy dolgot művel, az országosan nagy lesz, és így azokra is hat, akik tulajdonképpen a szakmáján kívül esnek. Kodálynak és Bartóknak óriási hatása volt a nem zenével foglalkozóakra is, mindenkire, aki azt érezte, hogy tisztességesen kell élni. Hogy becsületesen kell elvégezni a munkát, hogy becsületbeli kötelességünk van a nép iránt, amely eltart bennünket, amelynek a sorsa nem kedvező, s melynek a milliói szenvednek. Kodály és Bartók ilyen tekintetben közvetlen folytatói Adyknak, Babitsnak, Móricznak és a hasonló elődöknek. Kodály irodalmilag is hatott az egész úgynevezett népies iskolára, hisz ráterelte figyelmünket arra, hogy bonyolult kérdéseket roppant egyszerű módon is ki lehet fejezni. Szóval, általában a XX. század abba a betegségbe esett — magunk se tudjuk, mennyire barokk korszak vagyunk —, mely egyszerű dolgokat rengeteg díszsel, hozzáadással

magyarázgat. Kodályon ez a betegség nem fogott. Az egyszerűséget a népdaltól tanulta és vette át Bartókkal együtt. Hisz a népdal tud tömöríteni, mély igazságokat kifejezni, egypár jól megtalált mondattal, egypár primitívnek látszó, de lényegbe vágó rímmeel, amire a legnagyobb művészek se képesek. Kodályék ezt adták át az irodalomnak a példájukon kívül.“

Sz. J.

TERV ÉS PROGNOZIS

(Lupta de clasă, 1972. 3.)

A nevelés tervszerűsítésének és prognosztikai problémáinak elemzését Mircea Malița a tervszerűsítés és a jövő kutatás elvi kérdéseinek tárgyalásával vezeti be. Abból indul ki, hogy miközben a tőkés országokban tájékoztató és ismertető (prognosztikai) kutatómunkát végeztek, a terv és a tervszerűsítés fogalmát a legutóbbi időkig inkriminálták. 1955 előtt még az Egyesült Nemzetek gazdasági szerveiben is, valahányszor a tervszerűsítés kifejezést használták, a tőkés országok delegátusai mindig a fogalom módosító értelmezését javasolták. Tulajdonképpen a tervszerűsítés kérdését csak 1955 után kezdik nagy létszámú résztvevők jelenlétében nemzetközi szemináriumokon is tárgyalni.

A szocialista országokban a prognózis problémái iránt fokozódó érdeklődés a tervező munka tapasztalataira épül.

Mi a különbség a terv és a prognózis között? A szerző szerint a terv: a források és feladatok koordinálása, a termelési ágak szerinti naptári program, a társadalom egészét átölelő beruházási tevékenység. Ezzel szemben a prognózis egy terv objektumainak összehangolása a jövővel. Ezt az összefüggést Mircea Malița döntő jelentőségűnek tartja. Egy terv ugyanis szerinte lehet tökéletes célkitűzései és megvalósítását biztosító lehetőségek tekintetében, és ugyanakkor teljes kudarc, ha nem számol a történelmi változások okozta új feltételekkel, amelyeket a prognózis ír le.

A nevelés tervszerűsítése ebben az összefüggésben: az emberi tartalékok összehangolása egy ország gazdasági és társadalmi feladataival. Eppen ezért semmilyen gazdasági terv nem képzelhető el az emberi tartalékok megfelelő tervszerűsítése nélkül, mint ahogy a nevelés tervszerűsítése is csak ott képzelhető el, ahol a nemzetgazdaság egészét átfogó tervszerűsítő munka folyik.

A nevelés tervszerűsítése két döntő jelentőségű tényezőre terjed ki:

1. az iskolaállomány meghatározására és szétosztására;

2. az oktatás struktúrájának, tartalmának, módszereinek és technológiájának a kitűzött céloknak megfelelő alakítására.

A nevelés-prognózis a nevelés tervszerűsítésétől eltérően nem foglalkozik például azzal a kérdéssel, hogy hány diák jár majd középiskolába vagy egyetemre, hanem a tervben előírt feladatok jövőbeli természetét és súlyát vizsgálja. Nyilvánvaló tehát, hogy a prognózis nem az elszigetelten vett lehetőségeket vizsgálja, hanem több tényező összeegyeztetését ugyanabban a feladat körben.

Mircea Malița plauzibilis példák alapján mutatja ki, hogy terv és prognózis kölcsönösen befolyásolják egymást, kölcsönösen nem mellőzhetik egymás eredményeit. Ebben a befolyásolásban döntő szerepe van a modellálás és a modern matematikai eljárások nyújtotta eredmények kölcsönös számbavételének.

A hazánkban működő prognózis-bizottság tevékenységének jelentőségét és súlyát hangsúlyozza az a körülmény, hogy elnöke a párt főtitkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs. Az ő jelenléte ebben a jövőépítésünk szempontjából jelentős szerepet betöltő bizottságban lehetővé tette és teszi mindazoknak a problémáknak a megoldását, amelyek a tervszerűsítés és a prognózis kölcsönhatásában fölmerülnek.

ELŐ NÉPZENE?

(Új Írás, 1972. 1.)

Kell-e a mai társadalomnak a népzene? — teszi fel Sárosi Bálint a nagyon is korszerű kérdést. A szakemberek többségének igen, a társadalom legnagyobb részének azonban legfeljebb csak elvi igen a válasza, mely utóbbi a gyakorlatban, sajnos, nemmel egyértelmű.

A parasztzene egy régi életforma szerves tartozéka, és szükségszerűen pusztul azzal együtt. A falusi fiatal ma a modern ember pózából viszonyul nagyszülője népdal-alkotójához: megüti-e egy rádióbéli említés mértékét? Az öregektől, a legarchaikusabb dallamtudású nőfaktól sem élő népzeneét gyűjt nap-

jaink folkloristája, hanem csak megme-
revedett fiatalkori emlékeket. A népdal-
énekek tulajdonképpen nem a hagyó-
mányörzés munkásai, hanem a városból
leszűrődött hagyománymentés buzgalma
folytatják a maguk körében. Főleg má-
sok számára mentik a népzénet, mely-
ről tudják, hogy „kultúrkinces”, s mint
ilyet illik művelni, ápolni, de nem léte-
lemük, nem szükségletük; maholnap a
népdalt is éppolyan várostiszteletből,
városutánzásból éneklük a falusiak, mint
a magyarnótát, vagy — a fiatalabbja —
a modern tánczenét.

A szerző Bartókot idézi, aki szerint „a
falú művésze csakis spontán megnyil-
vánulás lehet; amint abba valaki bele
akarja magát ártani, és mesterségesen
akarja irányítani, abban az órában be-
fellegzett az egész falusi művészetnek.
Éppen ezért teljesen meddő dolog volna
— amint azt újabban meg-megpendítik
— a falu zenéjét ilyen vagy olyan irány-
ban fejleszteni akarni, régi dallamokat
falun újra feléleszteni és ehhez hasonlók-
kat”. De kimondja: *nem nélkülözhetjük
a népzénet sem ma, sem a jövőben, és
felteszi a döntő kérdést: hogyan legyen
részévé életünknek?* Válasza: mindenek-
előtt úgy, hogy tudatosan megismerjük.
Úgy, hogy nemcsak a népzénet mint ze-
nefajt tanulmányozzuk, hanem megis-
merjük magát a hagyományt is, amely
azt évszázadokon át élte. „Ez az is-
meret ma ugyanúgy fáradságba kerül,
mint a műveltség bármely más terüle-
tének meghódítása. Spontánul, szájha-
gyományosan kultúrát örökölni ma már
falun sem lehet. Ha már tudjuk, mit
akarunk új életünk részévé tenni, akkor
talán az adaptáláshoz is több ötletünk
lesz.”

Itt szakad meg Sárosi Bálint gondolat-
menete, s a recenzius másképp nem
végezheti munkáját, mint hogy ídeírja:
várjuk a folytatást, az „ötleteket”. Mert
bár nálunk nem olyan „vészes” a hely-
zet, mint amelyet a szerző élénk tár-
(nézzük csak meg, milyen élő népzénet
gyűjt Kallós Zoltán öregek és fiatalok
ajkáról; a romániai magyar népzene
másságára egyébként a szerző is utal),
nekünk ugyanúgy gondunk, hogy — ha
lehet, még idejében — megteremtsük
a népzene tudatos továbbélésének a
feltételeit (sőt: korszerű intézményeit).
Hadd emlékeztessük az olvasót arra,
hogy a *Korunk* nem most, ezzel a re-
cenzióval szól hozzá először ehhez a kér-
déshez — lásd *Zenekultúra — népzene-
kultúra* című cikkünket az 1969-es évfolyam
11. számában.

A FILOZÓFIAI ANTROPOLÓGIA A MARXIZMUSBAN

(Revista de filozofie, 1972. 2.)

Ebben a tanulmányában C. I. Gulian
korábbi filozófiai-antropológiai kutatá-
sainak eredményeiből indul ki. Minde-
nekelőtt abból a gondolatból, hogy szem-
ben azokkal a marxistákkal, akik a fi-
lozófiai antropológiát „burzsoá” talá-
mányoknak tekintették, és azokkal, akik
Marx állítólagos „elméleti antihumaniz-
musáról” írtak és írnak —: a filozófiai
antropológia alapvető problémái már
Marx és Lenin műveiben körvonalazód-
tak. A szerző szerint ugyanis a marxista
filozófiai antropológia központi kérdése,
a „teljes ember” fogalma, az elméleti
antihumanizmus híveinek véleményével
ellentétben a fiatal Marx műveiben épp-
úgy jelen van, mint *A gothai program
kritikájának* írójában.

Gulian szerint Marx filozófiai antro-
pológiai felfogásának két döntő tételét
— az ember társadalmi-történelmi jel-
legéről és koraival, fogyasztékosságai el-
lenére is jelentkező, teremtő funkciójá-
ról — a modern idők korszakos jelen-
tőségű, forradalmi tudományos felfede-
zései teljess mértékben igazolták.

Ennek ellenére a tudományosan meg-
alapozott filozófiai antropológiának mint
tudománynak a kidolgozása elengedhe-
tetlenül kapcsolódott a marxizmus meg-
jelenése mellett a modern természettudó-
mány számos, az emberre vonatkozó
eredményének a megszületéséhez is.

A szerző szerint a modern marxista
filozófiai antropológiát két alapvető jel-
legzetesség különbözteti meg más antro-
pológiai felfogásoktól:

1. kritikai álláspontja minden olyan
egyoldalú felfogással szemben, amely az
ember lényegét akár az állatvilággal
való rokonságára, akár intellektuális fel-
sőbbrendűségére vagy más, ezekkel ösz-
szefüggő biopszichikai vagy társadalmi
jellegzetességekre szűkíti le;

2. szimultán elméleti és gyakorlati jel-
lege, amelyben az ember modellálható-
sága és nevelhetősége tulajdonképpen a
személynek személyiséggé való átalakítá-
sát kell hogy eredményezze.

A filozófiai antropológiának ahhoz,
hogy ezt a feladatot megvalósíthassa —
Gulian szerint — egyfelől az emberrel
foglalkozó összes szaktudományok ered-
ményeinek szintetizálására kell épülnie,
másfelől azokra a filozófiai jellegű felfo-
gásokra, amelyeket az emberről filozófiai
diszciplínák (az etika, a kultúrboleselet
vagy az axiológia) fogalmaznak meg.

A szerző szerint mindezt a filozófiai antropológia tárgya: a konkrét ember teszi elengedhetetlenül szükségessé. A bölcséleti antropológia és a szaktudományok szerves kapcsolatát ez utóbbiaknak a társadalmi tudat gyakorlati átalakításában játszott óriási szerepe is indokolja. Az ember ugyanis a filozófiai antropológia számára nem mint „egyszerű megismerési objektum” érdekes, hanem mint személyiség, akinek a lehetőségei a szocialista társadalomban objektiválódhatnak igazán. Ebben az objektiválódásban az alkotás, a munka, a közösségi tevékenység központi szerepet játszik.

A filozófiai antropológia tehát nem semleges tudomány, mert az individuum személyiséggé való átalakítását célzó modellálásban a személyiség lényegével is foglalkoznia kell.

A BÁNÁTI VÁROS HAJDANI SZOCIOGRÁFIÁJA

(Létünk, 1972. 1.)

„Folyóiratunkat társadalmi környezetünk igénye szülte. Az az igény, hogy teljesebben, átfogóbban és többet tudjunk meg magunkról, környezetünkről és egész társadalmunkról” — írja a *Bevezető Sorok*ban a társadalmi kérdésekkel, kultúrával és művészettel foglalkozó új jugoszláviai magyar folyóirat, a *Létünk*. A lap célját többek közt a következő mondatokban fogalmazták meg: „Tudatosítanunk kell, hogy a tudomány, társadalomtudomány is része anyanyelvi kultúránknak, és ezzel egyidőben lehetőségeinkhez mérten hozzá kell járulnunk a jugoszláv tudományos gondolat fejlődéséhez is... A jugoszláviai magyarok [...] társadalmi szerkezete sokrétűbb, ezért szellemisége is igényesebb, mint tíz-tizenöt évvel ezelőtt volt. Akkor mondanivalójukat magukról, társadalmunkról maradéktalanul elmondhatták versben és vezércikkben. Ma már több a nyílt kérdésünk és szélesebbek öngazgató szocialista társadalmunk értékeinek tudatosítási lehetőségei. Ezt tanúsítják a meglévő folyóiratok, lapok, a rádió, tévé és könyvkiadásunk. Ehhez a felelősségteljes munkához csatlakozik most a maga eszközeivel a *Létünk* is.”

A Vajdaság népeinek területi megoszlását, a jugoszláv alkotmányreform lényegét bemutató tanulmányok, a Lukács Györgyre emlékező írások, Bori Imre cikke vagy „Az osztály- és nemzeti jel-

leg a mai szocializmusban” témájú tanácskozás anyag mellett bennünket különösen érdekel Lőrinc Péter munkája: *A bánáti város szociográfiája az egykori irodalom tükrében a századforduló idején*. Ez a tanulmány ugyanis egyrészt bemutatja olyan bánáti városok gazdasági fejlődését, amelyek országunkhoz tartoznak (Temesvár, Zsombolya, Lippa), másrészt méltatja Braun Róbert munkásságát is. E vidék egykori sajátosságaként tárgyalja a szerző, „hogy a falu városias, mert alig akadt olyan falu ezen a tájon, amelynek ne lett volna valamilyen manufaktúrális ipara vagy gyáripára, egy-két kis vidéki bankja, nyomdája és hírlapja, a város viszont falusias volt — mezőváros, gyárváros, amelyben a földbirtok még fontos szerepet játszott”. Lippával kapcsolatban többek között ezt írja Lőrinc: „A városi őstermelő proletariátus sorsa, mint Lippa helyzete is mutatja, nem csupán a városi magán- vagy községi kincstári birtoktól függ, hanem függvénye az egyúttal a bankok és kereskedők, iparosok, valamint a hatóságok vele szemben tanúsított magatartásának is. [...] Ezért egyelőre itt maradhatunk még Braun Lippájában, akinek mint ottani tanárnak és szociográfusnak [...], aki a szegénységhez húzott, volt elegendő alkalma hozzá, hogy tanulmányozza a helyi viszonyokat. [...] A lippaiaknak a Lápovana [bank] nyújtja leginkább a kölcsönt, »csekély« 10—20% kamattért, és tekintettel arra, hogy a kereskedők is állandóan emelik a liszt, a zsír stb. árát — a nép gyermekeinek télire sem tud ruhát venni, így azok nem járhatnak iskolába [...], a népnek senkihez sincs bizalma, mert csak akkor állnak vele szóba, ha hasznát látják.”

SZÍNHÁZ, KÖLTÉSZET, KÍSÉRLET

(Familia, 1972. 3.)

Tíz író és tíz színészt szólaltat meg a nagyváradi művelődési folyóirat a színház, illetve az irodalom időszerű kérdéseiről. Az anket érdekessége, hogy a riporter, Cristina Taci, minden megkérdezettnek más-más kérdést tesz fel — foglalkozásukhoz, művészi koncepciójukhoz, érdeklődési körükhöz igazítva a gondolatmenetet. Aurel Dragoș Munteanu például történelem és színház, pszichologizmus és naturalizmus összefüggéseit boncolgatja, a drámatörténet és esz-

tétikatörténet alapján, Szász János a politikai színház lehetőségeire válaszol, a színművész Ion Marinescu a mai román költészet neves képviselőjét, Marin Sorescut emeli ki legkedvesebb olvasmányai közül. Irina Petrescu ugyancsak a kortárs román irodalom mellett tesz hitet: „Ha a nagy előadások még mindig Caragiale, Sebastian és Alecsandri, Shakespeare, Büchner és Brecht vállán nyugszanak is, nem hihetjük, hogy a Román Színház létezhet, megnyilvánulhat Geo Bogza és Nichita Stănescu lángolása nélkül. Blandiana és Alexandru Ivasiuc nélkül.” Irina Petrescu jellemzőnek találja, hogy *Az őz halála* című Labis-vers alapján készített kisfilm több díjat hozott, mint bármelyik más, korrekttől elkészített, de különböző zsűriken nehezen átment román film.

Az anketét talán legerdekesebb hozzászólása a Marin Bucur-é, aki költészet és színház összefüggéseit elemzi. Bucur megkülönbözteti a költői színházat (a verses dráma színpadi uralmát) a költészet szükséges jelenlététől a színpadon. Véleménye szerint a legnagyobb rendezők, Reinhardt, Meyerhold, Sztanyiszlavszkij, Gordon Craig, nálunk Soare Z. Soare, Ciulei, Pintilie, Penculescu, a darab mély költészetét ültetik át színpadi látomásba. Nem a szerepek lírizálása, hanem a költészetre jellemző szublimálás, a metafora felfedése jelenti a költészetet a színházban.

Adrian Păunescu a rendezői és díszlettervezői kísérletekről nyilatkozik, röviden, de a kérdés lényegét tárva fel. „Nincs kétségem az iránt, hogy a kísérlet használ a színháznak, mint ahogy használ bármely tevékenységi területen. Egyetlen feltételt kell azonban teljesítenie: a kísérlet szükségletből fakadjon. Sok tízmillió liter szeszt elhasználni azért, hogy bebizonyítsuk: a szesz gyűlékony — kissé túlzás. [...] A kísérletezés olyan kiváltság, amelyet a társadalom biztosít egyes tagjainak és önmagának az elmeszesedés, a megcsontosodás ellen folytatott harcban. A kísérlet — út és nem cél.”

MI A BÜROKRÁCIA?

(Wiener Tagebuch, 1972. 3.)

Hegedűs András, az ismert magyar szociológus, aki már több tanulmányban foglalkozott a társadalomvezetés, az igazgatás problematikájával, cikkében leszögezi, hogy noha kutatásaiban felhasználta

a polgári szociológia, különösen Merton amerikai társadalomtudós teteleit a bürokráciáról, felfogása ellentétes az amerikai állásponttal. Hegedűs optikájában a bürokrácia nem azonos az szervezeteknek az egyénre gyakorolt negatív hatásával, sem a szervezetek lényegéből fakadó sajátosságokkal, hanem olyan jelenség, amelynek gyökerei a társadalmi viszonyokba nyúlnak, s éppen ezért felszámolása e viszonyok megváltoztatását igényli.

Hegedűs rámutat arra, hogy minden irányító és igazgató gépezetben bizonyos idő után kialakul az adott viszonyok és feltételek megőrzésének tendenciája. A bürokratikus szemlélet számára veszélyes tünetként jelentkezik bármilyen újítás, bármilyen szokatlan megoldás. Dinamikus társadalmakban azonban ez a konzervativizmus nem válik uralkodóvá, mert az egyes intézményeknek — saját érdekeik feladása árán is — fogékonyak kell bizonyulniuk a műszaki fejlődés igényei iránt. A tőkés bürokrácia sajátosságára jellemző, hogy maradi a társadalmi-politikai viszonyokat és saját szervezeti kérdéseit illetően, de gyakran hatékonyan ösztönzi a műszaki fejlődést, ha az kedvező a profitszerzésre s az egyes intézmények hatalmának növelésére. Megfogalmazódott az az elmélet is, amely a hivatali igazgatásban a társadalmi haladás fő tényezőjét látta. Képviselői a technokrácia, a szakértelmiség megerősödésétől várják a bürokrácia kiküszöbölését, a konzervativizmus felszámolását. A valóságban azonban a legfelvilágosultabb hivatalnoki gépezetek is belesüllyednek saját érdekeik hálójába. Ezek az érdekek súlyos társadalmi konfliktusok kiváltóivá válhatnak.

Mi tulajdonképpen a bürokrácia forrása?

Az igazgató és irányító gépezetek bizonyos tulajdonságai és tényezői, amelyek önmagukban hasznosak és szükségesek, olyan mértékben növekednek, hogy ez az alakulás zavaróvá, károsá válik. Aminek eredetileg a hatékonyságot kellett volna szolgálnia, eredménytelenséget szül. Feltűnő ez a jelenség a hierarchiák esetében. Itt sem arról van szó, hogy szükséges-e a hierarchia vagy sem, hanem arról, hogy bizonyos szervezetekben a szükséges határokat is túllépi, és ebben a burjánzásában károsan hat az emberközi kapcsolatokra.

Figyelembe kell venni, hogy a modern szervezetek felépítése nem piramisszerű, nem az egydimenziós alá- és fölérendelés kötelme szerint alakul. A különböző tényezőkből (szakértelem, jövede-

lem, műveltségi szint) hálószerű struktúra jön létre, amelyen csomópontok képződnek. Egy többdimenziós hierarchia bontakozik ki, amely a növekedésnek, a fejlődésnek bizonyos szintjén szűkszerűvé válik.

A hivatalok és a munkahelyek birodalmában az emberek ma tényleg többdimenziós világban élnek:

a) bizonyos helyet foglalnak el a munkahelyként szolgáló szervezet hierarchiájában;

b) magasabb beosztású személyiségek lehetnek más szervezetekben;

c) egyszerű „felek“, mert a máshol megszerzett presztízsüket az adott esetben nem tudják elismertetni.

Hierarchia természetesen nem csupán a munkahelyek világában jön létre, hanem más társadalmi intézményekben és szervezetekben (párt, szakszervezet), sőt még a rokonszenvre vagy barátságra épülő csoportokban is.

Egyre jobban tért hódít az a felismerés, hogy a társadalmi viszonyok többdimenziós jellegűek, ennek következtében a hierarchiák alakulása is alkalmazkodni fog hozzájuk.

ARISZTOTELIÁNUSOK — ANTITRINITÁRIUSOK

(Helikon, 1971. 368.)

Pirnát Antal tanulmánya a kolozsvári antitrinitárius szellemi mozgalom másfél évtizedét tekinti át újabban feltárt források alapján. Korábbi álláspontját módosítva a szerző hangsúlyozza, hogy a radikalizálódás Dávid Ferenc 1579-beli pere után is tovább haladt, s ebben a folyamatban központi szerepet játszott az akkori fejedelemiség egyik előkelő politikusa, Gerendi János is.

Láthatóan az ő vendégeként érkezett Erdélybe 1584 telén Christian Francken ex-jezsuita, aki a legmerészebb Arisztotelész-értelmezéseket már éppúgy elvetette, mint a kereszténységet. *De incertitudine religionis Christianae* című munkájában egyedül a matematikai-geometriai jellegű igazságok érvényét fogadja el; ebben a szellemben s a keresztény erkölcsi rendszer helyettesítésének szándékától vezetve adja ki Kolozsvárt Epiktétoszt.

Az antitrinitárius mozgalom szellemi központja ezekben az években a jezsuita akadémia komoly versenytársa: az antitrinitárius iskola, amely mögött ismét Gerendi gondoskodását lehet sejteni. Kiváló tanárok vonzzák ide a diákokat —

egyebek között a jezsuitáktól is: Francken, Neozitus, Enyedi György és mások.

A verseny természetesen nem volt békes. A jezsuiták a fejedelemtől, Báthori Istvántól sorra kérték az egyes tanárok elűzetését, illetve kiadatását. Források tanúskodnak arról, hogy maga a fejedelem is ellene volt ezeknek az akcióknak, kerülte az erőszakot, egyensúlypolitikát folytatott. Ebben a törekvésében támogatták hivatalnokai, a Páduában végzett, szkeptikus, vallásilag közömbös Berzevicsy, Gyulai Pál és Kovacsóczy. (Az utóbbiról az egyik jezsuita jelentés megemlíti, hogy a lelket halandónak tartja.) A humanisták hallgatóságos és Gerendi tevékeny támogatása mellett a kolozsvári iskola jelentős intézménnyé nőhetett ki magát.

Báthori István halála után a helyzet megváltozott. Kialakult a jezsuiták, illetve a nem kevésbé türelmetlen tisztaíj kálvinista katonai nemesség szövetsége az antitrinitárius humanista értelmiség és elsősorban annak vezetői ellen. A támadásra 1594-ben került sor. Geszti Ferenc dévai várkapitány fogalmazza meg először a nemesi fanatizmus értetlenségét a humanista, nonkonformista polgári értelmiséggel szemben: „Nincs veszedelmesebb metely, mint a filozófia, nincs hitványabb, a vezetésre alkalmatlanabb emberfaj, mint a filozófusok” — mondotta. „E szövetség ideológiája nem is lehetett más, mint a harcias anti-intellektualizmus” — állapítja meg Pirnát.

Ezzel 1594-ben tragikus véget ért a kolozsvári humanizmus európai viszonylatban is jelentős fejezete.

DARVAS JÓZSEF — ÍRÓI ÚTJÁRÓL

(Kortárs, 1972. 2.)

Az utóbbi évtizedek magyar prózájának — általánosabban: egész magyar irodalmának — fejlődésében a most hatvanéves Darvas József helye és szerepe több okból is jelentős. A legnagyobb magyar falu, az *Egy parasztcsalád története* hozzájárulása a harmincas évek szociográfiai úttöréséhez, a *Vizkeresztől Szilveszterig* valóságáttató lírai prózája, a *Város az ingoványon* híradása 1945-ből, majd hosszú megszakítás után a *Részeg eső* című regény és a *Kormos ég* című dráma vívódó önvizsgálata önmagában is elég volna Darvas irodalomtörténeti fontosságának bizonyításához. E művek döntő súlya mellett azonban nem

hanyagolható el az az irodalompolitikai szerep sem, amelyet — többek közt épp Gaál Gábor *Korunkjának* és Fábry Zoltán lapjának, *Az Útnak* a hatása alatt — az egykori munkanélküli tanító a munkásmozgalomhoz s a népi írók csoportjához eljutva vállalt, s amely az elmúlt negyedszázadban Darvas Józsefet annyi próba elé állította.

Hatvanadik születésnapja alkalmából a *Kortárs* rendkívül izgalmas beszélgetést közöl az íróval. Darvas, mint újabb művei is mutatják, nem kíméli magát az emlékezésben, de nem is tagadja meg múltját. „Hadd valljam meg: fogó éveim feloldhatatlan konfliktusa, hogy magamnak se tudok egyértelmű s megnyugtató választ adni. Politikai múltamat — s a korszakot is — kellő kritikával nézem. (Tanú erre akár a *Kormos ég*, akár a *Részeg eső*; de még *A térképen nem található* is.) Ám megtagadni, mindenestül, mégsem tudom; nem is akarom. S nemcsak azért, mert egyfajta — akár ha kiküzdött, megszenvedett — benső folytonosság nélkül csak cinikus vagy öngyilkos lehet az ember. Ezért is, persze. Ez a humanista morál törvénykönyvében jogos önvédelemnek minősül... De még inkább azért, mert a fiatalon vállalt célok, eszmék megvalósulása — a tragikus tévedéseken, bűnökön át is — mégis elindult, előbbre jutott. S ebben a történelemben benn van az én életem is... Benne van!” Ugyanakkor, irigylésre méltó objektivitással, fölteszi azt a kérdést is, hogy vigasztalhatja-e magát ezzel a lehetséges életművét megcsonkító író. A válasz megrendítő: „Vigasztalhatja. De csak maga — önmagát. A történelem kegyetlen; el nem végzett dolgokra nincs méntség. Az elmaradt műveket semmi sem pótolhatja; — hiányuktól didereg az író, mint szakadt zubbonyában, kitüntetésekkel a szakadt zubbonyon, a negyvennyolcas honvéd-veterán, mondjuk 1872-ben, Orosháza piacán didereg, s arra gondol: nem azoknak volt-e igazuk, akik kitértek a hívás elől, s nem voltak ott se Isaszegnél, se Világosnál!...”

Ragyogó írói mondatok, szerzőjük erkölcsi és művészi erejéről tanúskodók. A

művészi, értelmiségi felelősséget Darvas történelmileg vizsgálja, ezért érezzük megállapításait hiteleseknek. Orosházi indulásáig nyúl vissza az időben: „Ott, a mi világunkban, ilyen szavak, fogalmak, hogy »nemzet«, »haza« — el se hangzottak. Ha ezek, időszéri frázisokkal, mégis elkerültek hozzánk, köpött rájuk (a szó igazi értelmében) mindenki. Van kenyér? Nincs. Van munka? Nincs. [...] De a kossuthi eszmék nép-mitosz-szá válásában, az agrárszocialista mozgalmak kései hullámveréseiben s még 1919 a nép körében élő, felemás emlékezéseiben is, benne rezdült valami, amit más szóval nem tudok kifejezni: a nemzeti közösség vágya, meleg-keresése. Nem szólvá a régebbi történelem — Hunyadi, Rákóczi — népbe beszívárgott emlékeiről. A mai — »modern« — történészek minősíthetik ezt úgy — minősítik is —, hogy »hamis tudat«. De egy élő közösség a maga hagyományaival melegszik, forr össze. Nem absztrahál. S ez is valóság, realitás. Aki nem számol vele, az (elnézést az apodiktikus kijelentésért) — nem marxista. De nem szeretném misztifikálni ennek a kötődésnek a megtartó, megőrző erejét. Engem se — mást se — óvott meg a történelem (a saját történelmünk) során a gyarlóságoktól, hibáktól, tévedésektől. És éppen akkor — 1945 vagy inkább 1948 után —, amikor a »mi időnk« jött el. Többünk bukása volt ez — »népfiaké«. Bukása? Súlyos a szó, így nem is igaz. De egy igaz. Megirandó lenne — mert megíratlan — ennek a folyamatnak a mechanizmusa, lélektana. Mert csak ez a summazó magyarázat, hogy a »személyi kultusz« torzító hatása, semmit nem magyaráz meg.“

Ezzel az elkötelezettséggel látja Darvas ma a világot, noha úgy érzi, túllépett már az írói szolgálat szűkös értelmezésén; tudja, hogy „a szinte bénító felelősségérzés“ a téma társadalmi-politikai időszertűségeért, a mondanivaló súlyosságáért — nem elhanyagolható alkotói probléma. „Több játékosság, kevesebb feszesség, úgy hiszem, jó lett volna.“ És majdnem hatvanévesen, megírta első vígjátékát.

Dürer rajza

